Język, system, tekst

Agnieszka Tambor

Jolanta Tambor

(Nie)codzienny polski

Operacje na językach

Operacje na słowach

Operacje na tekstach

Wydawnictwo Gnome – Katowice 2024

JOLANTA TAMBOR
Uniwersytet Śląski w Katowicach
https://orcid.org/0000-0002-0801-3821

AGNIESZKA TAMBOR
Uniwersytet Śląski w Katowicach
https://orcid.org/0000-0003-1536-8986

Systemowość języka a nabywanie kompetencji językowej, czyli… uczmy się gramatyki

Chcemy uczniów, studentów, słuchaczy, kursantów uczących się języka i o języku zainteresować jego wnętrzem. Chcemy pokazać, co w języku piszczy. Zacznijmy zatem od definicji języka. Języka, czyli tego, co w mowie równocześnie społeczne, trwałe i abstrakcyjne.

Język jest tworem społecznym – tzn. jest wspólny członkom społeczności. Jest trwały – dzięki temu rozumiemy teksty ze starych epok: zmieniają się słowa i ich znaczenia, ale system ulega przekształceniom na tyle powoli i w pewien sposób regularnie, że możemy dziś czytać utwory Jana Kochanowskiego i rozumiemy je. Jest tworem abstrakcyjnym – co znaczy, że jest „wyabstrahowany", wywiedziony z mówienia, które jest aktem indywidualnym. Zilustrujmy to następującym przykładem z języka polskiego. Z trzech zdań:

- Ewa kupuje czapkę.
- Krysia widzi kota.
- Kot zjada mysz.

możemy wyabstrahować (wypreparować) schemat: P – O – D. Jest to podstawowy schemat polskiego zdania: podmiot – orzeczenie – dopełnienie bliższe (notabene w języku polskim konotacja[1] biernikowa, czyli żądanie

[1] Przez konotację rozumiemy otwieranie miejsca przez jakiś wyraz dla innego wyrazu, dzięki czemu powstaje „szkielet konstrukcji składniowej" (zob. Wróbel 2001, 238). W oma-

uzupełnienia, dopełnienia w bierniku jest najczęstszym wymaganiem czasowników). Z kolei z tego schematu możemy wywodzić kolejny schemat: D>P – Ob – P>D: jeśli orzeczenie w osobowej czynnej formie czasownika (O) przekształcimy (przetransformujemy[2]) na stronę bierną (Ob), to dopełnienie w bierniku zamieni się na mianownikowy podmiot, a pierwotny podmiot stanie się dopełnieniem:

- Czapka jest kupowana przez Ewę.
- Kot jest widziany przez Krysię.
- Mysz jest zjadana przez kota.

Mówienie zaś to proces indywidualny – realizowany nawet z błędami, z cechami regionalnymi, związanymi z pochodzeniem, wadami wymowy. Mówienie to realizacja języka, nietrwała (przemijająca)[3].

Język jest narzędziem, systemem wyrazów (znaków[4]) i reguł wypreparowanych z zapamiętanych wypowiedzi, umożliwiającym tworzenie nowych tekstów. Zapamiętanie tekstów – nawet wielu – nie oznacza jeszcze opanowania języka. Dopiero wtedy, gdy zrekonstruujemy we własnej głowie i zrozumiemy prawidła, znając i pamiętając odpowiednią liczbę znaków, będziemy mogli tworzyć niezliczoną liczbę nowych tekstów. Powtórzmy zatem: uczenie się na pamięć całych fraz nie jest właściwą techniką opanowania języka.

I teraz musimy poczynić pewne zastrzeżenie. Opisując w ten sposób systemowość języka, mówimy o językach zbliżonych typologicznie do danego języka, w naszym przypadku do języka polskiego. Przede wszystkim chodzi nam o języki, które nie są izolujące – jak chiński (przede wszystkim

wianych przykładach konotacja jest formalnie tożsama z akomodacją biernikową, czyli przystosowaniem formy jednego wyrazu (podrzędnego) do wymagań drugiego (nadrzędnego) (za: Wróbel 2001, 247) – w podanych przykładach to rekcja (związek rządu) z wymaganiem biernika. O akomodacji zob. też: Karolak 1972; Saloni, Świdziński 1998.

[2] Warto wrócić częściowo do teorii transformacji gramatycznych zaproponowanych przez N. Chomsky'ego, choć nie wszystkie ustalenia wytrzymały próbę czasu. Jednak teoria Chomsky'ego dała podstawy nowego spojrzenia na język (zob. szczególnie Chomsky 1982, 174-200).

[3] Rozróżnienie języka (langue) i mówienia (parole) zawdzięczamy F. de Saussure'owi (de Saussure 2002).

[4] Oczywiście, stosujemy tu pewne uproszczenie, utożsamiając wyraz i znak, jednak jest ono dla naszych celów dopuszczalne.

klasyczny), tajski, wietnamski, joruba[5]. O tych językach zwykło się mawiać, iż nie mają gramatyki – a właśnie gramatyka to zespół owych reguł, które stanowią o systemowości języka w rozumieniu, o jakie nam tu chodzi. Języki izolujące[6] są bardziej podatne na stosowanie w nauczaniu technik polegających na opanowywaniu całych, gotowych struktur. Inaczej jest w przypadku języków fleksyjnych[7] (polski, ukraiński, chorwacki, łacina, niemiecki), aglutynacyjnych[8] (węgierski, estoński, turecki, kazachski, kirgiski[9]), alternacyjnych (arabski, hebrajski) czy analitycznych (np. macedoński i bułgarski).

Proponowane w serii *(Nie)codzienny polski* ćwiczenia mają ową systemowość ujawnić, ukazać, zaprezentować. Mają służyć zrozumieniu systemu opartego na regułach morfologicznych, a przede wszystkim fleksyjnych. Większość ćwiczeń opartych jest na zasadach języka polskiego. Zadania obrazują systemowość polskiej fleksji – końcówki i inne wyznaczniki fleksyjne są dokładane do nieistniejących, wymyślonych rdzeni. Czytelnik, rozwiązując zadania, dostrzeże, że znajomość systemu pozwala na próbę rozszyfrowania podanych wyrazów, fraz, zdań.

Ta obserwacja ułatwia uczenie się innych języków – np. też fleksyjnych. Ćwiczenia prezentują sytuacje, gdy znajomość odmiany kilku wyrazów pozwala analogicznie z dużym prawdopodobieństwem przewidywać odmianę następnych – to np. ćwiczenia z językami: hiszpańskim, portugalskim, litewskim czy łotewskim. Skłaniają też użytkowników do zajrzenia w przeszłość i odkrywania regularności w rozwoju języka polskiego i innych języków słowiańskich. A systemowych regularności jest wiele. Wyjątki z kolei są naprawdę wyjątkowe. Warto więc nauczyć się podpatrywać język/języki

[5] Podział na języki izolujące, fleksyjne, aglutynacyjne dokonywany jest ze względu na stopień zwartości członów syntaktycznych (zob. np. Majewicz 1989, 199).

[6] W nich znaczenie kategorialne niesie przede wszystkim pozycja – pewne elementy izolującej pozycyjności możemy też widzieć np. w języku angielskim.

[7] Charakteryzują się kumulacją więcej niż jednego znaczenia gramatycznego w jednym elemencie, zwanym afiksem.

[8] W nich każde znaczenie gramatyczne zawarte jest w odrębnym afiksie.

[9] Wiele ciekawostek dotyczących np. języka kirgiskiego można znaleźć w publikacji Akylaj Abylkadyr kyzy. *Czy Kirgiz zszedł z konia? Obyczaje, język i kultura Kirgistanu oczami kirgiskiej polonistki*, pod. red. A. Tambor i J. Tambor, która właśnie jest publikowana w serii „Świat po polsku" w Wydawnictwie Uniwersytetu Śląskiego.

w odpowiedni sposób, bo to może pomóc w stosunkowo krótkim czasie stać się poliglotami.

Czytelnik „zagląda" też do brzmienia i wyglądu wyrazów (leksemów). Ćwiczenia podpowiadają, że warto na formę wyrazu spojrzeć z perspektywy interjęzykowej, by próbować rozszyfrowywać znaczenia pewnych wyrazów w jednym języku, jeśli zna się podobne wyrazy w innym. Warto ryzykować odgadywanie znaczeń wyrazów podobnych – mogą być zapożyczeniami wzajemnymi (np. z ukraińskiego do polskiego lub odwrotnie), mogą oba być zapożyczeniami z innego, trzeciego języka (np. wyraz polski i niemiecki o wspólnym źródle łacińskim)[10]. Podobieństwo nie musi więc oznaczać bezpośredniej pochodności, ale zastanawiać się nad tym podobieństwem warto. Podobieństwa ani tym bardziej tożsamości znaczeń nie można być pewnym stuprocentowo. Znana jest kategoria tautonimów, „fałszywych przyjaciół tłumacza". Są one mylące, ale w komunikacji w takich sytuacjach pomaga przecież kontekst. Szczególnie wiele takich par podobnie brzmiących i… często podobnie znaczących znaleźć możemy w rodzinach języków[11]. Tu sięgamy do rodziny, do której należy język polski, czyli do rodziny języków słowiańskich. Ćwiczenia mają skłonić rozwiązujących do poszukiwania i odkrywania pewnych regularności, ważnych przy poznawaniu języków. Wśród języków słowiańskich umieszczone zostały zarówno usankcjonowane języki narodowe, państwowe, jak i język etniczny, regionalny (za takowy można uznać śląski).

Zadania umożliwiające odkrywanie systemowości poprzez odszyfrowywanie kategorii gramatycznych w wymyślonym języku i w językach obcych, poprzez porównywanie języków, ale też odmian regionalnych, stanowią zawartość pierwszego zeszytu..

[10] O zapożyczeniach innojęzycznych w polszczyźnie na przestrzeni wieków zob. Walczak 1999.

[11] Rodzina języków to grupa języków pokrewnych, mających wspólnego przodka. Język polski należy do rodziny języków słowiańskich (a konkretnie zachodniosłowiańskich) – wraz z ukraińskim, białoruskim, rosyjskim (języki wschodniosłowiańskie), serbskim, chorwackim, słoweńskim, macedońskim, bułgarskim, bośniackim, czarnogórskim, staro-cerkiewno-słowiańskim (języki południowosłowiańskie) oraz czeskim, słowackim, kaszubskim, śląskim, językami łużyckimi (języki zachodniosłowiańskie). Inne znane rodziny języków to np. germańska (z niemieckim, angielskim, niderlandzkim, szwedzkim i in.), romańska (z łaciną, włoskim, francuskim, hiszpańskim, portugalskim i in.) czy ugrofińskie (z węgierskim, estońskim, fińskim).

System języka oparty jest na opozycjach i komplementarnych uzupełnieniach. Opozycje systemowe najwyraźniejsze są na poziomie fonetyczno-fonologicznym. Głoska jest najmniejszym elementem mowy, wydzielanym linearnie, nieposiadającym znaczenia. Jej odpowiednikiem systemowym jest fonem – wiązka cech dystynktywnych, wyabstrahowanych z mówienia. Głoska – zbiór cech fonetycznych da się opisać niezależnie od języka, z którego ją zaczerpnięto. Fonem istnieje tylko jako element systemu, istnieje wyłącznie w opozycjach. To opozycje dystynktywne stanowią o znaczeniu wyrazów[12]. Zeszyty zawierają ćwiczenia, które pozwalają odtworzyć relewancję, istotność różnych jednostek fonologicznych i uczą je dostrzegać.

Na poziomie morfologicznym możemy mówić raczej o komplementarności. Zestaw afiksów – zarówno końcówek fleksyjnych, jak i morfemów słowotwórczych – jest zbiorem elementów uzupełniających się, pozostających przy tym w pewnej opozycji: końcówka *-ę* pozostaje np. w opozycji i jednocześnie w dystrybucji uzupełniającej do *-esz* i *-e*, przynosząc informację, że to 1. osoba liczby pojedynczej czasu nieprzeszłego. Podobnie możemy potraktować afiksy z poziomu słowotwórczego, tworzące różne kategorie słowotwórcze (nazwy mieszkańców, miejsc, wykonawczyń czynności i in.). Ćwiczenia na słowach służą dostrzeganiu reguł i zasad z tego poziomu języka polskiego. One stanowią treść drugiego zeszytu.

Kolejny, trzeci zeszyt zeszyt cyklu został poświęcony mówieniu (parole). Pozwala dokonywać operacji na tekście, czyli na konkretnym indywidualnym akcie wykorzystującym zasoby systemu języka. To ćwiczenia pozwalające odkrywać mechanizmy spójności tekstu, poszukiwania sensów w nim zawartych, wpasowania go w sytuację.

Cykl kompetencyjny *(Nie)codzienny polski* pokazuje, że gramatyka (zbiór reguł łączenia znaków w systemie języka) nie jest taka straszna, jak często poznającym nowy język się zdaje, wręcz przeciwnie jest ciekawa, atrakcyjna i – przede wszystkim – przydatna. Pomaga rozumieć teksty, pomaga uczyć się innych języków, pomaga próbować odnaleźć się w sytuacji, gdy mamy do czynienia z przejawem języka dotąd nieznanym, przez analogię

[12] Np. fonem |s| to wiązka 3 cech dystynktywnych: bezdźwięczności, która stoi w opozycji do dźwięczności |z|, co odróżnia znaczenia wyrazów: *kosa* i *koza*; szczelinowości w opozycji do zwarto-szczelinowości |c|, co odróżnia znaczenia wyrazów *kos* i *koc*; zębowości w opozycji do środkowojęzykowości |ś|, co odróżnia znaczenia wyrazów *kos* i *koś* (zob. np. Ostaszewska, Tambor 2008 lub wyd. dowolne).

do znanego. Wreszcie uczy myśleć, analizować, porównywać, poszukiwać analogii. Można tu sparafrazować jedno z powiedzeń Stefana Banacha, genialnego polskiego matematyka, że prawdziwym znawcą języka i wybitnym uczestnikiem aktu komunikacji jest ten, kto nie tylko umie znajdować analogie między słowami, ale ten, co widzi analogie między analogiami. Taką postawę wobec znanego sobie i nowo poznawanego języka / nowo poznawanych języków warto przyjąć: postawę badacza, znajdującego radość z mówienia, porozumiewania się i rozumienia.

Rozumienie i umiejętność tworzenia zrozumiałych wypowiedzi to najważniejsze językowe kompetencje. Poznawanie i w konsekwencji znajomość gramatyki, prawideł rządzących językiem, zasad semantyki prowadzi do osiągnięcia tejże kompetencji, co pozwala być świadomym użytkownikiem poznawanego języka.

Bibliografia

Abylkadyr kyzy A., *Czy Kirgiz zszedł z konia? Obyczaje, język i kultura Kirgistanu oczami kirgiskiej polonistki*, red. A. Tambor i J. Tambor, Katowice (w druku).

Chomsky N., *Zagadnienia teorii składni*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982.

Majewicz A., *Języki świata i ich klasyfikowanie*, Warszawa 1989.

Ostaszewska D., Tambor J., *Fonetyka i fonologia współczesnego języka polskiego*, Warszawa 2008.

Saloni Z., Świdziński M., *Składnia współczesnego języka polskiego*, Warszawa 1998.

Walczak B., *Zarys dziejów języka polskiego*, Wrocław 1999.

Wróbel H., *Gramatyka języka polskiego*, Kraków 2001.

POLSKA PÓŁKA
FILMOWA
SZKOŁA JĘZYKA
I KULTURY POLSKIEJ
UNIWERSYTETU ŚLĄSKIEGO
W KATOWICACH
Projekt jest realizowany w Uniwersytecie
Śląskim w Katowicach, finansowany przez
Narodową Agencję Wymiany Akademickiej
w ramach programu
Promocja Języka Polskiego
polska półka filmowa
POLSKA
NA JĘZYKACH
UCZYĆ
GRAMATYKI
CZY
O GRAMATYCE
PROF. JOLANTA
TAMBOR
UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH
NAWA
NARODOWA AGENCJA
WYMIANY AKADEMICKIEJ

POLSKA PÓŁKA
FILMOWA
SZKOŁA JĘZYKA
I KULTURY POLSKIEJ
UNIWERSYTETU ŚLĄSKIEGO
W KATOWICACH
Projekt jest realizowany w Uniwersytecie
Śląskim w Katowicach, finansowany przez
Narodową Agencję Wymiany Akademickiej
w ramach programu
Promocja Języka Polskiego
polska półka filmowa
POLSKA
NA JĘZYKACH
NA
(O)BOCZNYM
TORZE
POLSZCZYZNY
PROF. JOLANTA
TAMBOR
DR MARCIN
MACIOŁEK
UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH
NAWA
NARODOWA AGENCJA
WYMIANY AKADEMICKIEJ

RZECZOWNIK
BEZ TAJEMNIC

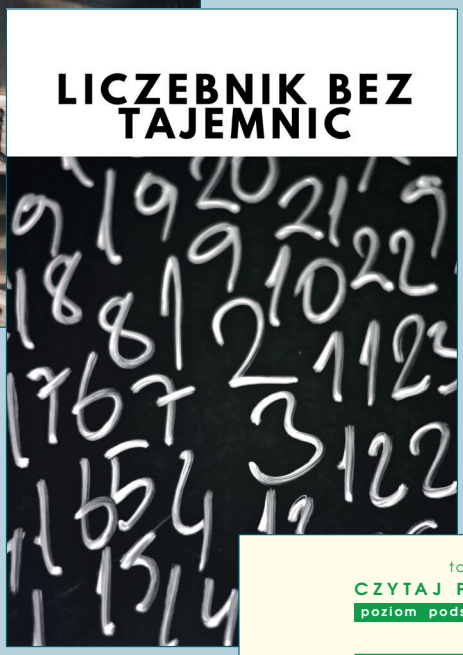
LICZEBNIK BEZ
TAJEMNIC

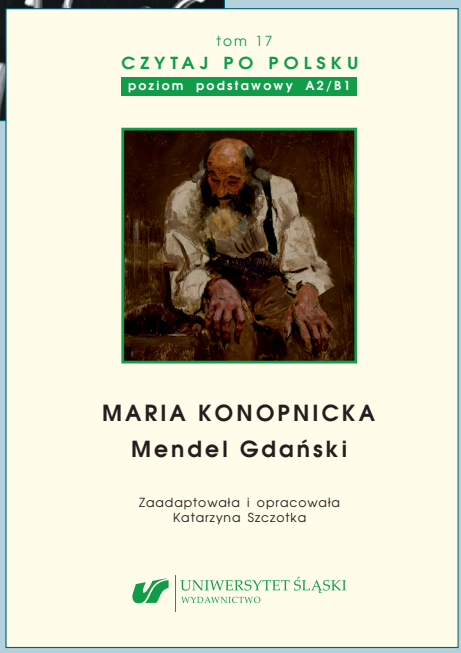
tom 17
CZYTAJ PO POLSKU
poziom podstawowy A2/B1
MARIA KONOPNICKA
Mendel Gdański
Zaadaptowała i opracowała
Katarzyna Szczotka
UNIWERSYTET ŚLĄSKI
WYDAWNICTWO

WWW.POLSKAPOLKAFILMOWA.PL
PROF. DR HAB. DANUTA KRZYŻYK
BIBLIZMY W ODCINKACH!!!
WOLISZ PERŁY CZY WIEPRZE?
CZ. 1 - ICH MIEJSCE W KULTURZE I W LITERATURZE
IG @polkafilmowa
DOŁĄCZ DO NASZEJ SPOŁECZNOŚCI!
FB Polska Pólka Firmowa

WWW.POLSKAPOLKAFILMOWA.PL
PROF. DR HAB. DANUTA KRZYŻYK
BIBLIZMY W ODCINKACH!!!
NIE ROZDZIERAJ SZAT...
CZ. 2 - ŹRÓDŁA POLSKIEJ FRAZEOLOGII
IG @polkafilmowa
DOŁĄCZ DO NASZEJ SPOŁECZNOŚCI!
FB Polska Pólka Firmowa

HOLY BIBLE
WWW.POLSKAPOLKAFILMOWA.PL
PROF. DR HAB. DANUTA KRZYŻYK
BIBLIZMY W ODCINKACH!!!
BĄDŹ CIERPLIWY JAK HIOB
CZ. 3 - CZYM JEST SAKRALNOŚĆ? JAK WYKORZYSTUJEMY IMIONA W BIBLIZMACH
IG @polkafilmowa
DOŁĄCZ DO NASZEJ SPOŁECZNOŚCI!
FB Polska Pólka Firmowa

WWW.POLSKAPOLKAFILMOWA.PL
PROF. DR HAB. DANUTA KRZYŻYK
BIBLIZMY W ODCINKACH!!!
NIE BĄDŹ TRĄBA
CZ. 4 - BIBLIZMY I TOPONIMY
KLASYFIKACJA FRAZEOLOGIZMÓW
IG @polkafilmowa
DOŁĄCZ DO NASZEJ SPOŁECZNOŚCI!
FB Polska Pólka Firmowa

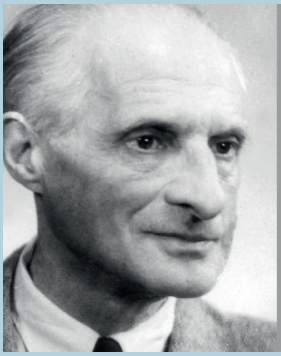

POEZJA JAKO EKSPERYMENT JĘZYKOWY

JULIAN TUWIM

DR HAB. ROMUALD CUDAK, PROF. EM. UŚ

IG @polkafilmowa
FB Polska Półka Filmowa

POEZJA JAKO EKSPERYMENT JĘZYKOWY

MIRON BIAŁOSZEWSKI

DR HAB. ROMUALD CUDAK, PROF. EM. UŚ

IG @polkafilmowa
FB Polska Półka Filmowa

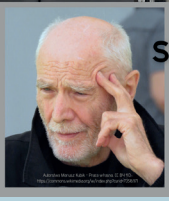

POEZJA JAKO EKSPERYMENT JĘZYKOWY

STANISŁAW BARAŃCZAK
RYSZARD KRYNICKI

DR HAB. ROMUALD CUDAK, PROF. EM. UŚ

IG @polkafilmowa
FB Polska Półka Filmowa

SYZYFOWE PRACE

MITOLOGIZMY W KULTURZE

PROF. DR HAB. DANUTA KRZYŻYK

IG @polkafilmowa
FB Polska Półka Filmowa

Seria wydawnicza:
(NIE)CODZIENNY POLSKI

Recenzentka:
MAŁGORZATA KITA

Autorzy ćwiczeń:
AGNIESZKA TAMBOR
JOLANTA TAMBOR
oraz
EMILIA BAŃCZYK
DOMINIKA CIAPA
ANNA CZERWIŃSKA
OLIWIA DUCH
KAROLINA GRABOŃ
WIOLETTA HAJDUK-GAWRON
KRZYSZTOF LEWANDOWSKI
AGNIESZKA MADEJA
MARIA RUDNICKA-MYŚLICKA
JOANNA SAMP-SZULC
MAŁGORZATA SMERECZNIAK
SYLWIA SOBIŁO

Projekt okładki i szaty graficznej:
MAREK FRANCIK

Posiadanie kompetencji językowej powiązane jest z procesem internalizacji gramatyki, jej kształcenie powinno być integralną cechą kształcenia językowego. Rozwijanie takich umiejętności pozwala na lepsze opanowanie języka i łatwiejsze operowanie nowymi, nieznanymi strukturami.

Publikacja powstała w ramach projektu „Kompetencja językowa-innowacja zadaniowa". Projekt jest realizowany w Uniwersytecie Śląskim w Katowicach i finansowany przez Narodową Agencję Wymiany Akademickiej w ramach programu Promocja Języka Polskiego.

NARODOWA AGENCJA
WYMIANY AKADEMICKIEJ

www.polskapolkafilmowa.pl
www.sjikp.us.edu.pl

Katowice 2024
Wydawnictwo Gnome
tel. 603 370 713
https://wydawnictwognome.pl
ISBN 978-83-63268-77-0